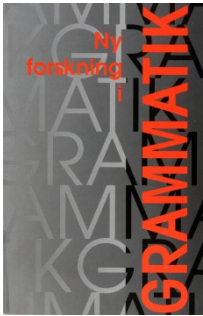

Ny Forskning i Grammatik

Titel:	“Dativ-e” empirisk og brugsfunktionalistisk genbesøgt Et lærergrammatikografisk blik på et hjørne af den tyske substantivallomorfi	
Forfatter:	Ken Farø	
Kilde:	Ny Forskning i Grammatik 20, 2013, s. 71-90	
URL:	http://ojs.statsbiblioteket.dk/index.php/nfg/issue/archive	

© Forfatterne og Institut for Sprog og Kommunikation, Syddansk Universitet, 2013

Betingelser for brug af denne artikel

Denne artikel er omfattet af ophavsretsloven, og der må citeres fra den. Følgende betingelser skal dog være opfyldt:

- Citatet skal være i overensstemmelse med „god skik“
- Der må kun citeres „i det omfang, som betinges af formålet“
- Ophavsmanden til teksten skal krediteres, og kilden skal angives, jf. ovenstående bibliografiske oplysninger.

Søgbarhed

Artiklerne i de ældre numre af Ny Forskning i Grammatik (1993-2012) er skannet og OCR-behandlet. OCR står for 'optical character recognition' og kan ved tegngenkendelse konvertere et billede til tekst. Dermed kan man søge i teksten. Imidlertid kan der opstå fejl i tegngenkendelsen, og når man søger på fx navne, skal man være forberedt på at søgningen ikke er 100 % pålidelig.

“Dativ-e” empirisk og brugsfunktionalistisk genbesøgt

Et lærergrammatikografisk blik på et hjørne
af den tyske substantivallomorfi

Ken Farø

1. Indledning

Denne artikel behandler fænomenet *dativ-e* på et brugsfunktionalistisk og sprogbrugsgsemprisk grundlag. Dativ-e drejer sig i meget korte træk om, at en del tyske neutrums- og maskulinumssubstantiver i singularis dativ under visse betingelser optræder i en form med *-e*-endelse. Spørgsmålet er, hvad disse betingelser reelt er, og om der kan findes en operationel form at formidle dem i for den ubefæstede grammatikbruger? Vi kaster os hovedkulds ud i opgaven ved at anlægge et solidarisk lærerperspektiv.

Man kan på internetbaserede sprogfora møde spørgsmål som dette:

- (1) “Question about German [...]: 1. *Längst ist der Sportunterricht im Lande zum Sitzenbleiber der Nation geworden. Why im Lande? Should it be im Land? Why add e?*”¹

(spørgerens modersmål er mandarin). Vedkommende står over for et **vidensproblem**, der knytter sig til receptionen af en tysksproget tekst.

Man behøver dog ikke at tage helt til Kina for at finde lærere, der forstyrres af dette fænomen:

- (2) “*Hvorfor “Im Jahre” med -e?*
19. maj 2011 af BabseBritta. – Niveau: 9. klasse.

1. www.forum.wordreference.com. Indlægget stammer fra 5. juli 2011.

Politikens ordbog siger ud for **i år 2000** – (Im Jahre) 2000. “Det forvirrer mig en smule, at der skal stå ‘Jahre’. Ved godt, *Jahr* tilføjer *-e* i flertal, men skulle det så ikke hedde in den Jahre (og så skulle der jo faktisk også et *-n* på, da vi jo er i dativ flertal....)² (sic!)”.

Men faktisk er også mange modersmålstalende i tvivl om håndteringen af dette *-e* (eller *ej*), fx:

- (3) “Schreibt man heute noch die Dativ-Erweiterung *e* bei Wörtern wie *Fall*, *im Falle*, *Weg*, *im Wege*, *Haus*, *im Hause*, *auf dem Baum(e)*, etc.? Manchmal habe ich das Gefühl, es gehört da hin, manchmal finde ich es antiquiert. Manchmal scheint sich auch der Sinn zu ändern: *Geh mir aus dem Weg!* oder *Im Wege der (des)*”³.

Spørgsmålet vedrører denne gang **produktion**. Hvis man konsulterer en række af de grammatikker, der står til rådighed for tysk-lørnere, dvs. såvel kontrastive som Bruun Hansen (2002:131f), Lauridsen/Poulsen (1995), Jørgensen (1992:II, 80f), uspecifikt fremmedsprogpædagogiske som Hentschel/Weydt (2003), Helbig/Buscha (2001), og også mere almene modersmålsgrammatikker som Eisenberg (2006:371), Zifonun (1997), Heidolph et al. (1981:595-601) og Duden (2005:211), får man ikke noget klart billede: Enten er det ekstremt kortfattede behandlinger (Eisenberg 2006: 371; Helbig/Buscha 2001), eller også er de flimrende, ufunktionelle, konservative eller delvist selvmodsigende. Lauridsen/Poulsen (1995) og Duden (2005) udgør ganske vist omfangsmæssigt undtagelser, men er til gengæld problematiske på andre punkter, som vi skal se.

I **ordbogssammenhæng** behandles genstanden mere implicit, selv om den også her udgør et problem, der transcenderer, hvad der kan rummes i en binær regel.

2. www.studieportalen.dk. Indlægget stammer fra 19. maj 2011.

3. www.babelboard.de. Indlægget stammer fra 11. september 2011.

2. Formål

Hovedformålet med bidraget er at udrede problemet dativ-e, med særligt fokus på **danske lærere**⁴. For selv om der er tale om en tilsyneladende ret simpel “skolegrammatisk” genstand, så bliver den ingen af de førnævnte steder formidlet fyldestgørende, formentlig fordi den ikke er forstået i sin kerne. Deficitterne fordeler sig på følgende elementer:

Sprogbeskrivelsens

- (a) manglende empiriske fundering;
- (b) dens anakroni;
- (c) dens dysfunktionalitet i forhold til modtagers behov;
- (d) dens manglende sprogmediale specifikation⁵;
- (e) dens normative ramme.

Hovedspørgsmålet er i første omgang, om dativ-e er **fakultativt**, som det eksplicit anføres i fx Eisenberg (2006:371), Bruun Hansen (2002:131f) og Duden (2005:210f). I tilknytning hertil undersøger jeg et par underordnede komponenter af dativ-e-komplekset, som er væsentlige for en bedre forståelse af det.

Jeg vil endvidere metagrammatikografisk demonstrere, at grammatisk beskrivelse må tage udgangspunkt ikke alene i den grammatiske **sag**, men også i både beskrivelsens **modtager** og **brugsfunktion** (jf. Thurmair 2010: *Zielgruppe* og *Zielsetzung*). Desuden vil jeg vise, at grammatikker må have et **klart normbegreb** og et **solidt empirisk grundlag**, hvis de skal kunne rådgive deres brugere om den faktiske og ikke bare den **statuerede** sprogbrug (Polenz 1999:342ff.), dvs. en af en autoritet mere eller mindre vilkårligt fastlagt norm.

Lauridsen/Poulsen (1995:74) vurderer, at: “det [er] vanskeligt at angive faste retningslinjer for brugen af -e [...], og forholdene bliver i øvrigt ikke klarere af, at mange tysktalende har en særlig forkærlighed for [...] at tilføje endelsen

-
4. Danske læreres tarv og/eller forholdet til dansk sprog må være dansk sproggermanistikks kerneopgave og egentlige videnskabelige legitimation. Den er ikke mindre “teoretisk” eller mere “anvendt” end andre tilgange. Den er blot **fokuseret** og **funktionel**. Naturligvis har den sine egne teorier, eller bør i hvert fald have dem.
 5. Dvs. om genstanden er anskuet i forhold til en specifik kontekst inden for koordinaterne *reception* – *produktion* og *mundtlig* – *skriftlig*

til bestemte substantiver for fuldstændigt at undgå den ved andre – tilfældigheden råder m.a.o. i et ikke uvæsentligt omfang”. Det er min hensigt at vise, at denne vurdering er for pessimistisk.

3. Grundlag

Hvor min teoretiske tilgang er brugsfunktionalistisk (Bergenholtz 2001; Tarp 2008), er metodegrundlaget empirisk, eller mere præcist korpuslingvistisk (jf. McEnery/Wilson 2006). Til brug for undersøgelsen foretages omfattende, kontrollerede og systematiske søgninger i både egentlige korpora (DWDS Zeit-Korpus = ZK), Google Books = GB, og vha. Google-browseren. GB anvendes til longitudinalstudier.

Det er ikke uvæsentligt, hvilken kilde man anvender til undersøgelse af dativ-e-komplekset: Med Google som “korpus” (Kilgariff 2003; jf. kritisk Asmussen 2004) får man væsentligt flere e-former end med ZK. Det skyldes, at førstnævnte efterhånden indeholder temmelig mange ældre kilder. Vha. Google får man bl.a. derfor et bredt udsnit af sprogets diasystematiske totalitet: De tekstologiske, diafasiske, konstruktionelle og diakrone konteksters diversitet er her næsten ubegrænset. ZK derimod indskrænker tekstmængden til almensproglige “pæne” samtidsavistekster. De to ressourcer egner sig derfor principielt til forskellige formål: Google hjælper med at skaffe data til **receptionsspørgsmål**, mens ZK i højere grad fungerer som støtte til **produktionsspørgsmål**.

En videnskabelig forløber for denne undersøgelse er pionerarbejdet Rieger (2007), der dog har noget andre erkendelsesinteresser end mine. Dels er arbejdet klart fraseologisk defineret, dels har det ingen lørnerspecifik tilgang. Ikke desto mindre udgør Rieger et stort fremskridt i retning af en mere empirisk adækvat dativ-e-beskrivelse.

4. Grammatikografisk og grammatikologisk del

Ifølge Duden (2005:196ff) består det tyske substantivparadigme af 5 fleksionsklasser med følgende indhold:

1. uden endelse i hele sg. (*die/der Zahl*)Ø
2. stærk (*dem Raum(e)/des Raum(e)s; dem Kreis(e)/des Kreises; dem SegelØ/des Segels*)

3. stærk (proprier) (*Annas*; *Berlins*)
4. svag (*Prinzen*; *Zeugen*)
5. kasusformer i pluralis (*Leuten*; *Trümmern*)

Andet paradigme kaldes altså traditionelt det stærke og opviser fakultativt eller intet -e i dativ, mens genitiv har -s eller -es.

For at kunne vurdere de forskellige grammatikkers behandling af genstanden, må man have et teoretisk grammatikografisk fundament. Thurmair (2010) er et godt udgangspunkt, men kan med fordel suppleres af Aarhus-skolens brugsfunktionalisme (fx Bergenholtz 2001; Tarp 2008), som ganske vist sigter mod leksikografien, men som ikke desto mindre lader sig overføre til grammatikografien, der i mindre grad end sin leksikalske pendant har gennemgået en systematisk pragmatisering eller brugsfunktionalisering.

En brugsfunktionalistisk tilgang til grammatikskrivning kan have fokus på forskellige brugsfunktioner, fx at brugeren vha. grammatikken skal kunne:

- (1) **forstå** de realiteter, han/hun møder i autentiske tekster
- (2) **producere** genstanden kontekstadækvat
- (3) **indlære** de væsentligste træk ved den
- (4) evt. erhverve sig en **teoretisk bevidsthed** om genstanden.

De fleste grammatikker, herunder også hjemmemarkedets til tysk, er på dette punkt ret usystematiske. Deres normbegreb er ikke klart beskrevet, og der, hvor det er, holder de sig ikke konsekvent til det. Lauridsen/Poulsen (1995:73) anfører fx “Endelsen **kan kun anvendes**, når visse [...] forudsætninger er opfyldt” – en **produktions**orienteret beskrivelse – mens næste periode taler om, at dativ-e “[kun] **findes** [...] i leksikaliserede vendinger”: en **receptions**beskrivende tilgang.

5. Diskussion af teser og hypoteser

Nedenfor diskuteres et lille udvalg af hypoteser, som slet ikke er udtømmende i forhold til de i dativ-e-litteraturens faktisk fremsatte. Men pladsbegrænsningen nødvendiggør en vis arbitrær indskrænkning. Desuden er de nævnte hypoteser forskelligartede nok til at illustrere artiklens metodisk-teoretiske anliggende: at plædere for en større grad af empirisk undersøgelse i grammatikskrivningen.

5.1. *Dativ-e-fakultativt?*

En gennemgående tese i dativ-e-litteraturen er, at -e er **fakultativt** (fx Eisenberg 2006; Duden 2005). Men ud fra hvilken norm? Fremstillingerne tager udgangspunkt i en binær norm: En form er enten korrekt eller ikke. Men “korrekt tysk” er en autenticitetsfjern ide: Hvis man vil lære at producere tysk tekst, bør man ikke orientere sig mod en korrekthedsnorm – det tjener kun rette- og censursystemet, som ikke har meget med den virkelige sprogverden at gøre – men derimod mod en **brugsnorm**. Hvordan den ser ud i tilfældet dativ-e, skal nu demonstreres.

Jeg har undersøgt et tilfældigt udvalg af substantiver af fleksionsklasse 2 vha. ZK med hensyn til deres komparative brugsfrekvens i forhold til e- eller Ø-form. Nedenfor har jeg angivet resultaterne dels i form af forholdstal, dels i form af placering på en grafisk pil, som jeg kalder “Dativ-e-kontinuummet”:

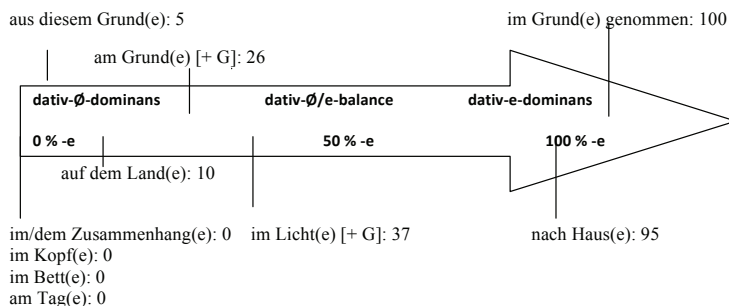

Fig. 1: *Dativ-e-kontinuummet*

Set fra et brugsteoretisk perspektiv er der grundlæggende 3 muligheder: (1) præference for e-varianten, (2) ingen præference, (3) præference for Ø-varianten. Figuren viser, at præferencen i inventaret af potentielt e-holdige dativer i virkeligheden er meget varieret. Dermed er der heller ingen rime-lighed i forestillingen om korrekte vs. ukorrekte former. En anden pointe, figuren illustrerer, er, at brugspræferencen knytter sig til de makroleksemer, substantiverne er komponenter i, og ikke til substantiverne selv, jf. fx de helt forskelligt rangerende forbindelser med *Grund(e)*. Derfor er det nødvendigt at differentiere mellem ikke bare substantivet i fri og bunden distribution, men også mellem de forskellige typer af makroleksemer, dativ-e indgår i, for de kan jo netop have meget varierende præferencer. Eksempelvis indgår *Hause* i

makroleksemmerne *zu Hause, nach Hause, im Hause* [SB]⁶ og *aus dem Hause* [SB], og deres brugspræferencer er særdeles varieret hver især. Der ligger således en del empirisk undersøgelsesarbejde i at udrede de forskellige makroleksemers brugspræferencer.

Man kan naturligvis godt fastholde ideen om valgfrihed mht. -e- eller Ø-realiserings af substantiver af deklinationsklasse 2. Men så er det ren vilkårlighed. Langt mere interessant for en ikke-nativ bruger er en sprogvirkelighedsnær tilgang, der fokuserer på den foretrukne form i sprogbrugen med udgangspunkt i det konkrete makroleksem, substantivet er komponent i. Jeg vender tilbage til denne diskussion.

5.2. *Fremmedordsblokering?*

Ifølge Duden (2005:211), der opererer med et sæt **faktorer**, som tendentielt peger mod eller væk fra -e-, er den leksikologiske kategori **fremmedord** hæmmende for forekomsten af -e-. Grammatikken nævner (*mit dem*) *Resultate* som et eksempel på, at fremmedord generelt ikke realiserer -e-. Det kan i første omgang verificeres vha. ZK: Ikke ét belæg ud af 150 indeholder e-formen. Det betyder dog ikke, at den slet ikke kan findes empirisk. Tager man ressourcen GB til hjælp, er den lange form ikke alene ikke længere sjælden; den ser faktisk ud til at udgøre normalformen (jf. Rieger 2007), i hvert fald i det 19. århundrede, jf. fx:

- (6) Es stimmt aber dieses Ergebniss in allen Hauptpunkten vollkommen *mit dem Resultate* der Beobachtungen überein (1834)
- (7) Sanson macht die Gesellschaft *mit dem Resultate* einiger Versuche mit dem Kreosot bekannt (1835)
- (8) Der Papst zeigte sich *mit dem Resultate* der Bemühungen des Kardinals Ioveuse nichts weniger als zufrieden (1838)

Det er først, når vi når det 20. årh., at kurven knækker mht. e-formen, som generelt falder voldsomt. Det viser sig også, at når man søger urestringeret på strengen *mit dem Resultate*, er det næsten udelukkende ældre eksempler som ovenstående, der dukker op.

6. De kantede parenteser markerer en tomplads: konstruktionen kræver dette element for at være udfyldt.

Nedenfor ses en grafisk fremstilling af forholdet mellem de to former over tid:

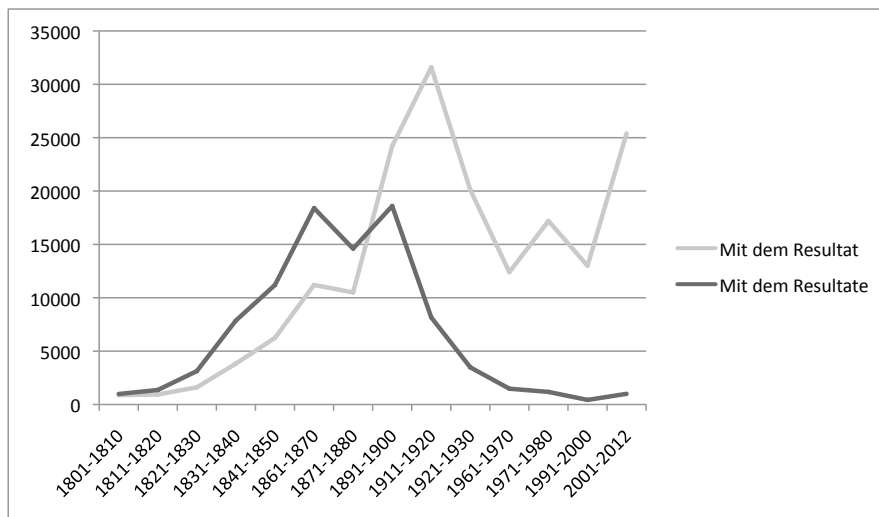

Fig. 2: Den diakrone udvikling af mit dem Resultat(e) fra 1801 til 2012⁷

5.3. Grundlæggende produktivitet?

Peter Jørgensens trebindsgrammatik fra 1950'erne, der blev genoptrykt i 90'erne (Jørgensen 1992, II, 50), nævner et eksempel på dativ-e, nemlig *er drohte ihm mit dem Stocke*. Jeg har testet syntagmet diakront vha. GB:

7. Grafen er renset for et par uforklarligt afvigende datasæt, der mudrer billedet unødigt.

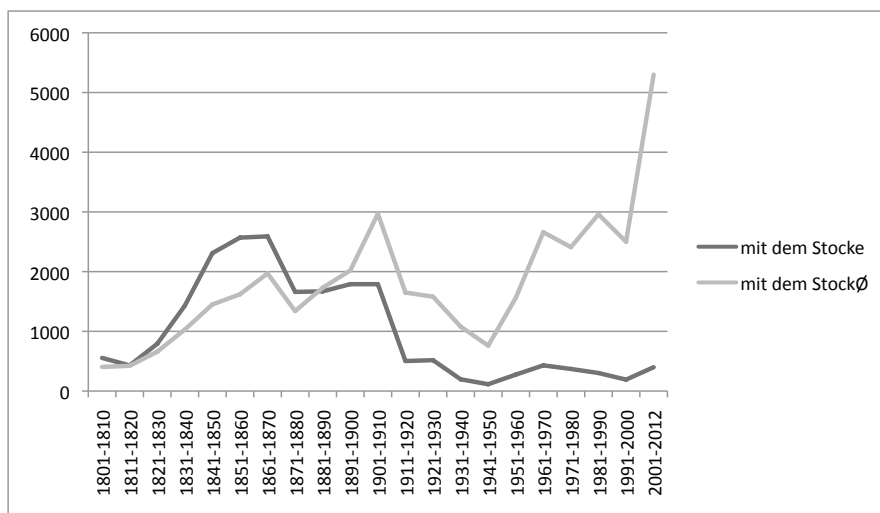

Fig. 3: Den diakrone udvikling af mit dem Stock(e) 1801-2012

Diagrammet viser, at kurven allerede knækkede i 1880'erne til fordel for den korte form, så dativ-e i hvert fald fra 1940'erne, hvor de to kurver for alvor løber fra hinanden, er den sjældnere variant og i stigende grad forældet. Det ser altså ud, som om Jørgensen propagerede en sprogtilstand, der allerede var på vej stærkt tilbage. Det er velkendt, at fremmedsprogsundervisningen uden for modersprogsområdet er mere konservativ end i modersproget, ja til tider hypernormativ. Som produktionsanimerende eksempel for lærere i 1950'erne endsize i 1990'erne fungerer det ikke.

5.4. Im Jahr(e) og tidsreferens

Blandt nogle⁸ danske tysk-formidlere hersker der den forestilling, at der er en direkte korrelation mellem *im Jahr(e)*'s tidsreferens og syntagmets tendens til at optræde med -e: Jo længere fra taletidspunktet, desto snarere -e. Hypotesen kan ikke uden videre tilbagevises, men må underkastes empirisk analyse. I første omgang kan man undersøge det brugsnumeriske forhold mellem dativ-e og -Ø i vores primære periode:

8. Bl.a. indberettet af af min assistent om hendes tysklærer i gymnasiet, som formidlede denne "regel".

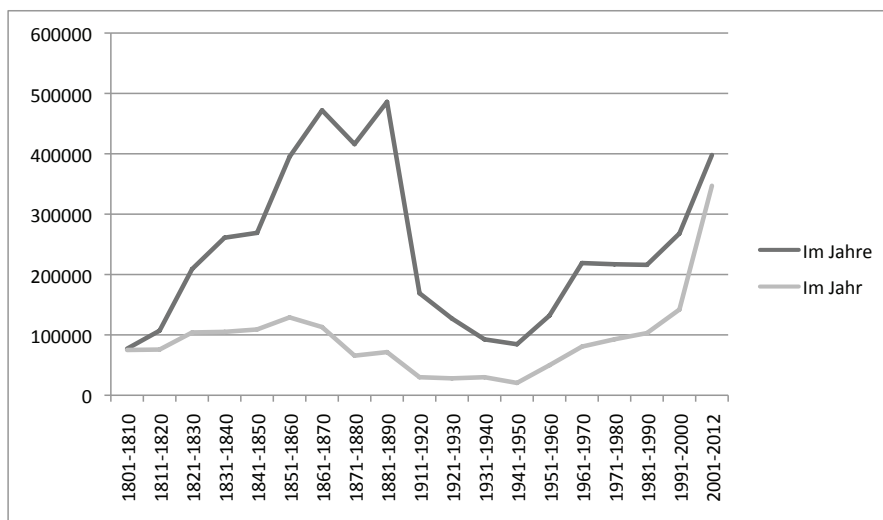

Fig. 4: Den diakrone udvikling af *im Jahr(e)* 1801-2012.

Lad os nøjes med at fokusere på de allertydeligste⁹ linjer: I første omgang kan man konstatere en historisk dominans af langformen; men forskellen mellem de to former flader mærkbart ud i det 20. og 21. århundrede. Påfaldende er heroverfor ZK's (produktionsrelevante) resultat: 7:1 **til fordel for dativ-Ø**.

Hverken det ene eller det andet resultat leverer empirisk belæg for den i flere danske lørnergrammatikker fremhævede "særligt hyppige" *e*-dativ *im Jahre* (Bruun Hansen 2002:132; Lauridsen/Poulsen 1995:73).

Dermed er spørgsmålet imidlertid ikke afgjort. Der udestår stadig det centrale problem, om *-e*-formen bliver stadig hyppigere i takt med referentårets retrospektive afstand fra taletidspunktet, og det må løses på et andet metodegrundlag end det, vi hidtil har anvendt. Jeg har derfor set på, hvordan ZK's *im Jahr(e)*-realiseringer fordeles sig i forhold til tidsreferenten, udtrykt ved et konkret årstal, nemlig med 2009 som udgangspunkt:

9. I samme ånd er to datasæt også her blevet undertrykt, fordi de repræsenterer et uforklarligt ekstremt udsving, som næppe skyldes andet end en tilfældighed.

im Jahr	1072, 1750, 1817 (x2), 1880, 1921 (x2), 1932, 1934, 1944, 1951, 1963, 1969 (x2), 1970, 1975 (x2), 1976, 1982, 1989, 1992 (x2), 1994 (x4), 1995, 1997, 1998, 2000 (x8), 2001 (x2), 2002, 2003 (x4), 2004, 2005 (x3), 2006 (x2), 2007 (x11), 2008 (x4), 2009, 2010, (x2), 2012 (x2), 2013, 2021, 2020, 2025, 2050 (x4).
im Jahre	1776, 1884, 1893, 1969, 1996, 1998, 2003, 2004, 2006, 2016

Fig. 5: Fordelingen af im Jahr(c) ved en søgning i \mathcal{ZK} (med 2009 som taletidspunkt).

Resultatet er følgende: *-e*-realiseringen forekommmer (relativt set) lige så ofte i forbindelse med samtidige eller prospektive tidsreferenter som ved retrospektive: *im Jahre 1996, 2001, 2003, 2006, 2016*. Omvendt er der ingen klar tendens til, at de ældre tidsreferenter nødvendigvis optræder med *-e*: jf. fx *im Jahr 1750, 1817*.

For at teste hypotesen yderligere kan man gribe spørgsmålet lidt anderledes an, nemlig med udgangspunkt i selve *tidsreferenten*: Hvilke former interagerer med hvilke referent-århundreder? Skemaet nedenfor dokumenterer forholdet. Taletidspunktet er igen 2009:

årh.	im Jahr	im Jahre
19.	1809, 1817, 1880	1800, 1809, 1815, 1841, 1857, 1884, 1893
18.	1722, 1767, 1775, 1776, 1792	1710, 1719, 1772, 1793
17.	1604, 1616, 1623, 1637, 1680	1609, 1609, 1612, 1642
16.	1514, 1515, 1525, 1531, 1541, 1545, 1559, 1572, 1594	(sic!)
15.	1410, 1465, 1474	1420
14.	1348, 1350	1345, 1349
13.	1229	1209, 1229
12.	1157, 1192 (x2)	1158
11.	1072	1001
ældre	930, 874, 451, 366, 55, 9, 546 v. Chr.	929, 65

Fig. 6: Oversigt over tidsreferenternes præference for *-e/Ø* (\mathcal{ZK} , 2009)

Skulle hypotesen om en korrelation mellem tidsreferent og dativ-*e*-realisering holde stik, skulle *-e*-formerne stige støt ned gennem diakronien. Det gør de på ingen måde.

Skal man tale om en lille tendens, så er det, at *-e*-formen kommer en smule mere til ære og værdighed med 1800-tallet som tidsreferent, ellers ikke. Der er intet empirisk grundlag for en regel om, at dativ-*e* bruges om ældre denotater, og da slet ikke med progressiv tendens: Ingen af de andre århundreder

opviser den antagede korrelation, tværtimod. Man må derfor formode, at den verserende “regel” er et udtryk for en forveksling af tidsreference og stilistisk arkaisering (se nedenfor). Altså en sammenblanding af semantik og pragmatik.

6. Diskussion: Dativ-e og grammatikken på baggrund af de empiriske undersøgelser

Er dativ-e et grammatisk fænomen eller ej? Måske er det ikke så afgørende. For det første er grammaticitet under alle omstændigheder et kontinuumsfænomen. For det andet betvivler teoretiske paradigmer som **Konstruktionsgrammatikken** grundlæggende relevansen og eksistensen af en opposition mellem et abstrakt regelsystem og et mere konkret inventar af leksemer (jf. fx Fischer/Stefanowitsch 2008).

Vi kan godt holde fast i “grammatik” og “ordforråd” som en slags værktødsbegrænsninger, de udtrykker bare ingen absolut sandhed om sproget. Men selv hvis vi holder fast i en mere traditionel binær opposition mellem ordforråd og grammatik, kommer vores genstand i klemme. For hvilke dele af komplekset er grammatiske i betydningen “indbegrebet af et sprogs regelmæssigt eller analogt rekurrente egenskaber og konstruktionsmønstre” (Knobloch 2000:255)?

Man må konstatere, at dativ-e grundlæggende ikke længere er produktiv. I talesproget har denne tilstand allerede været i et halvt årtusind (Rieger 2007). I skriftsproget ser det lidt anderledes ud, idet en stærk **statuerende** (Polenz 1999:342ff.) skriftnorm har holdt -e’et kunstigt i live bl.a. via skoleundervisning (Rieger 2007), i hvert fald indtil ca. det 20. århundrede, som også artiklens grafer viser. Herefter går det støt ned ad bakke for formen, som udelukkende opretholdes som relik i ordets bredeste forstand.

En grammatik, der ikke baserer sig på autentisk sprogbrug, men som ser sig selv som rettesnor, er ikke særlig anvendelig som grundlag for fremmedsprogundervisning. Derfor er det også kontraproduktivt at fastholde den statuerede norm om dativ-e som fakultativ.

I nedenstående skema sammenfattes dativ-e's grundlæggende produktionsrammer:

PRODUKTIVITETS-GRAD →	Fuld produktivitet	Semiproduktivitet	Relikt-anvendelse
↓ MEDIUM			
Tale	-- > ca. 1500 (ingen belæg)	Bundne kontekster: rim, metrum, arkaisering	Frasemer: <i>im Lichte, zu Hause</i> Fraseonymer: <i>Im Sande</i>
Skrift	--> ca. 1900		

Fig. 7: Oversigt over dativ-e's grundlæggende rammer

Ligesom en lang række andre sproglige fænomener har også dativ-e teoretisk set såvel a) grammatiske, b) leksikalske og c) konstruktionelle implikationer for nu i første omgang at udtrykke det så vagt som muligt. I virkeligheden er der tale om, at dativ-e opviser fremtrædelsesformer, der gør det interessant for begge "traditionelle" systemiseringskontekster, grammatikografien og leksikografien, mens en nyere tilgang, en snarere potentiel end reel konstruktiografi, endnu mangler at finde sin form.

7. Forslag til basal funktionalistisk lørnerbeskrivelse.

Udgangspunktet for det foreliggende bidrag var, at dativ-e-beskrivelsen skal være funktionalistisk, brugerorienteret, empirisk adækvat og i det hele taget teoretisk-metodisk velfunderet. Et pragmatisk delkriterium kunne her være, at fremstillingen leverer den information, brugerne faktisk efterspørger¹⁰ (jf. fx indledningen).

7.1. Traditionel grammatikografisk ramme

Jeg henvender mig i mit forslag til det postgymnasiale lørnerniveau i en fremstillingsform, der ganske vist blander reception, produktion, bevidsthed/teori og indlæring, men som hele tiden er bevidst om, hvilke informationer, der tjener hvilken funktion. Man kunne indføre piktogrammer for de forskellige

10. Hvormed det ikke impliceres, at *ikke*-efterspurgte informationer ikke skal formidles. Det er blot en anden brugssituation.

funktioner i teksten. Et væsentligt punkt er desuden, at ingen oplysninger må være ikke-instruktive (eller implicite, jf. Thurmair 2010:297):¹¹

“Dativ-e: Ved substantiver af fleksionsklasse 2 kan man i tekster møde bøjningsendelsen -e i dativ singularis: fx *Manne*, *Stuhle*, *Hause*, *Wohle*, *Leibe* etc.). Det kalder man for “dativ-e”. Nogle af dem er ret velkendte, fx *Hause*, som man især finder i de faste vendinger *zu Hause* og *nach Hause*, mens andre er mindre udbredt. Man kan grundlæggende støde på dativ-e i følgende sammenhænge:

- (a) **ældre tekster**, især før 1900, fx *die Bewegung mit dem Kopfe*, *da man nicht* (1830); *Die Geschichte der Kriegskunst ist ein einzelner Faden in dem Zusammenhang der Universal-Geschichte* (1908).
- (b) **stilistisk arkaisering af en moderne tekst**: Dativ-e’s potentielle medbetydning af noget gammelt og solidt gør den velegnet som stilistisk virkemiddel, fx i reklamer (jf. Janich 2010): turisme: *Feiern wie bei Hofe – Gönnen Sie sich ein Schloss!* (2012); forlæggeri: *Mit Napoleon im Felde 1813* (2012), hvor hhv. den gamle slotsstemning og historiens vingesus evokeres. I begge tilfælde er der i øvrigt tale om faste forbindelser.
- (c) **faste flerordsforbindelser**, fx *zu Hause*; *nach Hause*; *ein Mann, wie er im Buche steht*; *in diesem Sinne*; *sich zu Tode langweilen*.
- (d) **navne**, især stednavne, fx: *Rehau bei Hofe* (Bayern); *Neuendorf im Sande* (Brandenburg); *Im Sande* (Schleswig-Holstein); *Wirt im Felde* (Steyrermark, Østrig).
- (e) **titler**, fx **tv-programmer**: *Im Hause Chanel* (1995); **digte**: *Das Blatt im Buche* (Anastasius Grün, 1829); **sange**: *Im Sande des Wahns* (Heimaterde, 2009); **bands**: *Paloma im Blute*.
- (f) **rimhensyn**: I formorienterede tekster (primært lyrik) kan man støde på dativ-e, hvis funktion alene er at få teksten til at hænge sammen på udtrykssiden, fx i digtet *Mein blaues Klavier* af Else Lasker-Schüler (1937):

11. Dvs. som når fx Bruun Hansen (2002) skriver, at dativ-e “kan tilføjes ud fra rytmiske og stilistiske hensyn”. Men hvilke, og hvordan?

Ich habe zu Hause ein blaues Klavier
 Und kenne doch keine Note.
 Es steht im Dunkel der Kellertür,
 Seitdem die Welt verrohte.
 Es spielten Sternenhände vier –
 Die Mondfrau sang im Boote –
 Nun tanzen die Ratten im Geklirr.
 Zerbrochen ist die Klaviatur
 Ich beweine die blaue Tote.
 Ach liebe Engel öffnet mir –
 Ich aß vom bitteren Brote –
 Mir lebend schon die Himmelstür,
 Auch wider dem Verbote.

Tre e-dativer bliver genereret på denne måde, nemlig *Boot(e)*, *Brot(e)* og *Verbot(e)*, helt uden at man kan tale om faste forbindelser.

Som tysklørner handler det især om at være opmærksom på, at dativ-e er obligatorisk i visse faste udtryk, samt navne og titler (se ovenfor), mens den i andre er den hhv. mest og mindst udbredte af to alternativer. Her må man gå til beskrivelsen af det enkelte udtryk, fx i ordbøger, i det omfang en pålidelig beskrivelse foreligger. Alternativt må man selv i gang med korpus- eller netundersøgelser”.

7.2. Traditionel leksikografisk ramme

“Babse Britta” opfattede i kap. 1 Politikens fremstilling af *im Jahre* som udtryk for en forpligtende norm (jf. Thurmair 2010:296). Det kan man ikke fortænke hende i. Problemet er her ikke, at ordbogen fortier den formelle variation. Det er snarere, at den vælger at fremme den mindst brugte variant. Jeg har beskrevet den produktionsrelevante ratio for dette syntagma med 7:1. Men faktisk viser en specifik ZK-undersøgelse af syntagmet med den konkrete tidsreferent 2000 en mere ekstrem nøgle, nemlig 33:1 til fordel for den korte form.

Der er grundlæggende to problemer med ordbogshåndteringen af dativ-e: 1) Den er korrekthedsorienteret; 2) den er for tilfældig i forhold til den faktiske sprogbrug. Nedenfor demonstrerer jeg vha. et par eksempler fra den monolingvale leksikografi, hvad det konkret betyder:

Duden Universalwörterbuch (Duden 2012) noterer under *Weg* forbindelsen *am Weg(e)*. Men ratio er ca. 5:1 for -Ø (ZK), og blandt e-formerne er der overvægt af arkaiserende og høj stil. Til gengæld er *nach dem Weg fragen* og *vom Weg abkommen* ikke noteret med varians. Men faktisk er ratio også her ca. 5:1 til fordel for Ø-formen, mens den parlørbasale *nach dem Weg fragen* kun i ét af mere end 100 belæg har -e; det drejer sig om en patetisk religiøs tekst.

Man kan med disse problemer in mente opstille nogle principper for den lørnerempatiske leksikografiske håndtering af dativ-e:

- (a) Fokus må være på makroleksemer, ikke mikroleksemer (substantiver). Kun på den måde kan man undslippe korrekthedstvangen, der ikke gavner den lærende. Samtidig rummer den noget lavere abstraktionsgrad muligheden for i væsentlig højere grad at analysere og undersøge de relevante leksemer både lingvistisk og med hensyn til deres frekvens.
- (b) I lørnersammenhæng er den proskriptive tilgang (Bergenholtz 2001) den mest funktionelle. Der er ingen grund til at præsentere ubefæstede ordbogsbrugere for variation, de intet kan stille op med. Til gengæld forpligter det leksikografen på at gennemføre den reduktion, proskriptionen hviler på, på et solidt undersøgelsesgrundlag.

Et forslag til en grundlæggende anderledes tilgang til leksikogrammatiske fænomener som dativ-e gives i Farø (under udg.), som opererer med det teoretiske metaplan *inventariografi* kombineret med den elektroniske rammes fleksibilitet. Men skal vi binde os til det foreliggende printleksikografiske grundlag, må løsningen være den mere beskedne proskriptive: at vælge den mest udbredte form for brugeren, som hverken er den relativt sjældne fuldform *im Jahre 2000* eller kortformen *im Jahr 2000*, men derimod den ultrakorte, rent numeriske: *2000*.

8. Konklusioner

Dativ-e kan regnes som grammatisk restringeret og semiproduktiv i nutidstysk. Det skyldes, at der ganske vist kan være både pragmatiske, stilistiske og tekstlingvistiske grunde til at 'aktivere' dativ-e. Men bortset fra sådanne markerede undtagelsesscenarier er dativ-e som defaultregel bundet til en større nominationsenhed. Det er med andre ord misvisende og uhensigtsmæssigt at formidle **valgfrihed** for brugere, der søger råd om adækvat sprogbrug, hvad enten det er i grammatikker eller ordbøger. Formel 'korrekthed' kan

knæsættes om mange fænomener, men her er det at gøre vold på den faktiske sprogbrug. Med den nuværende beskrivelse risikerer man at inspirere lærnere til urealistiske sætninger som *Er las im Buche**, *zeigte mit dem Stocke* auf das Auto*, *und gab dann dem Manne* das Buch wieder zurück*.

Her ses også nødvendigheden af at skelne teoretisk klart mellem **reception og produktion** (jf. Thurmair 2010:301, som betegner dette aspekt som grammatikkens *Zielsetzung*), samt de to metaaspekter **indlæring** og **viden**: Det gælder såvel for beskrivelsen set i forhold til dens modtager som for dens empiriske grundlag. Det er også et fejlgreb at lede efter **begrænsninger** og **undtagelser** til dativ-e. Det er tværtimod *e-formen*, der til hver en tid kræver en begrundelse i forhold til den korte form.

En funktionel beskrivelse af fænomenet dativ-e må operere inden for flg. rammer:

- 1) den faktiske sprogbrug,
- 2) kommunikativ anvendelseskontekst,
- 3) grammatikbruger-type.

Ingen af de konteksttyper, dativ-e optræder i, er frie og neutrale. Så ikke alene er dativ-Ø default. Dativ-e er så leksikalsk og/eller kontekstuel bundet et fænomen, at dets grammatiske status reelt er tvivlsom. Det er bundet til flg. 3 sammenhænge:

- a) sproghistorie,
- b) fraseologi
- c) stilistik/pragmatik

I de færreste tilfælde har lærnere behov for selv at producere metrisk bundne eller på anden vis restringerede tekster. Med hensyn til de enkelte eksempler på dativ-e som den **præfererede** form af de tre skitserede grundlæggende muligheder, er der ikke de store teoretiske vanskeligheder: Det er et empirisk problem.

Dativ-e er ikke noget *ord*-fænomen, og det er i nutidstysk knap nok et grammatisk fænomen længere, selv om det for så vidt godt kan beskrives i en såkaldt 'grammatik', navnlig hvis det gøres empirisk dækkende, funktionelt

og udtømmende. Men det er et glimrende eksempel på kompleksiteten i det (tilsyneladende) simple, ikke mindst når selve grammatikskrivningen pragmatiseres og kontekstualiseres.

Henvisninger

- Asmussen, J. (2004). Korpus 2000 – til hvilken nytte? Muligheder og grænser for empiriske sprogundersøgelser, i Duncker, D. (red.) *Studier i Nordisk 2002-2003*. København: Selskab for Nordisk Filologi, 17-19.
- Bergenholtz, H. (2001). Proskription, oder: So kann man dem Wörterbuchbenutzer bei Textproduktionsschwierigkeiten am ehesten helfen, i A. Lehr et al. (red.) *Sprache im Alltag. Beiträge zu neuen Perspektiven in der Linguistik. Herbert Ernst Wiegand zum 65. Geburtstag gewidmet*. Berlin/New York: Walter de Gruyter, 499-520.
- Bruun Hansen, A. & Stenestad E. (2002). *Gyldendal Tysk Grammatik*, 2. udg. København: Gyldendal.
- Burger, H. (2010). *Phraseologie. Eine Einführung am Beispiel des Deutschen*. Berlin: ESV.
- Duden (2005). *Duden Grammatik*. Mannheim/Leipzig/Wien/Zürich: Dudenverlag.
- Duden (2012). *Duden Universalwörterbuch 2012* (app-version til iPhone).
- Eisenberg, P. (2006). *Grundriß der deutschen Grammatik*. Stuttgart/Weimar: Metzler.
- Fandrych, C. (2010). Grammatikerwerb und Grammatikvermittlung, i Krumm et al. (red.) *HSK Deutsch als Fremd- und Zweitsprache*, 35.1. vol.1. Berlin/New York: De Gruyter, 1008-1021.
- Farø, K. (2006). *Idiomatizität – Ikonizität – Arbitrarität. Beitrag zu einer funktionalistischen Theorie der Idiomäquivalenz*. Ph.d.-afhandling. København: Københavns Universitet.
- Farø, K. (2010). Slogans, Konstruktionen, Kontraste, i Dammel, A., S. Kürschner & D. Nübling (red.) *Kontrastive Germanistische Linguistik*. Hildesheim: Georg Olms Verlag AG, 239-269.
- Farø, K. (under udg.). Inventariografi. Al leksikografis og grammatikografis mo(r)der?, i *LexicoNordica* 20.
- Fischer, K. & A. Stefanowitsch (red.) (2008). *Konstruktionsgrammatik I. Von der Anwendung zur Theorie*. 2. Auflage. Tübingen: Stauffenburg.
- Hentschel, E. & H. Weydt (2003). *Handbuch der deutschen Grammatik*. Berlin: De Gruyter.

- Heidolph, E., W. Flämig & W. Motsch (1981). *Grundzüge einer deutschen Grammatik*. Berlin: Akademie-Verlag, 595-601.
- Janich, N. (2010). *Werbesprache – Ein Arbeitsbuch*. Tübingen: Narr.
- Jørgensen, P. (1992). *Tysk grammatik*. København: Gad.
- Kilgarriff, A. & G. Grefenstette (2003). Introduction to the Special Issue on Web as Corpus, *Computational Linguistics* 29 (3), 333-348.
- Knobloch, C. (2000). *Metzler Lexikon Sprache*. Stuttgart: Metzler.
- Lauridsen, O. & S.O. Poulsen (1995). *Tysk grammatik*. København: Munksgaards Forlag.
- McEnery, T. & A. Wilson (1996). *Corpus Linguistics*. Edinburgh University Press.
- Polenz, P.v. (1999). *Deutsche Sprachgeschichte vom Spätmittelalter bis zur Gegenwart*. Band III. Berlin/New York: De Gruyter.
- Rieger, M. (2007). *Das Dativ-e wie es im Buche steht*. Universität Augsburg. www.philhist.uni-augsburg.de
- Tarp, S. (2008). *Lexicography in the Borderland between Knowledge and Non-knowledge: General Lexicographical Theory with Particular Focus on Learner's Lexicography*. Tübingen: Niemeyer.
- Thurmair, M. (2010). Grammatiken, i Krumm et al. (red.) *HSK Deutsch als Fremd- und Zweitsprache* 35.1. 1. bind. Berlin/New York: De Gruyter, 293-303.
- Zifonun, G., L. Hoffmann & B. Strecker (1997). *Grammatik der deutschen Sprache*. Berlin/New York: De Gruyter.

